

Keho osana merkityksen rakentumista: mitä viittomakielet paljastavat kielestä?

Tommi Jantunen – Tiedeakatemian Ilta tieteele -tapahtuma Ritarihuoneella, Helsingissä 14. syyskuuta 2026

[Suurelle yleisölle suunnattu esitys omasta viimeaikaisesta tutkimuksesta, pyydetty kesto 15 minuuttia.]

Dia 1: [Otsikko]

- Hyvä yleisö!
- Usein ajattelemme, että kieli rakentuu ennen kaikkea puhutuista sanoista ja lauseista, jotka voidaan kuvata yksiselitteisesti esimerkiksi sanakirjoissa ja kieliopeissa. Viittomakieliä tutkittaessa huomaa kuitenkin nopeasti, että myös koko keholla on tärkeä rooli merkityksen rakentumisessa, ja että kaikki keholla ilmaistu ei ehkä olekaan helposti kuvattavissa.
- Tänä kerron joitakin pääkohtia siitä, mitä olemme oppineet keholla tuotetuista merkityksistä viime vuosien tutkimuksessamme, ja miten havainnot haastavat vakiintunutta käsitystä kielestä pelkästään ääneen ja tarkkoihin säännönmukaisuuksiin nojaavana ilmiönä.

Dia 2: Työryhmä

- (Mutta ennen kuin aloitamme...)
- Tutkimus on harvoin yhden ihmisen työtä. Vaikka tänään seison täällä yksin puhumassa, niin esitykseni päätulokset ovat syntyneet yhteistyössä laajemman tutkimusryhmän kanssa. Tässä näkyvät ryhmämme jäsenet, ja haluan esittää heille kaikille lämpimät kiitokset hienosta työstä! Kaikki mahdolliset virheellisyydet tulevissa sanoissani ovat luonnollisesti omiani.

Dia 3: Kehollinen näyttäminen viitotussa ja puhutussa kielessä

- (Sitten itse asiaan.)
- Tutkimuksemme keskiössä on yksi perustavanlaatuinen kysymys: miten ihmiset näyttävät merkityksiä keholla ja sen eri osilla? Kehollisen merkityksen näyttäminen on tiedetty jo pitkään olevan yleistä viittomakielissä. Käytännössä ilmiö ei kuitenkaan rajoitu vain viittomakieleen, vaan se on käytössä myös esimerkiksi puhujilla. Ilmiötä on havainnollistettu viittojen ja puhujien osalta oheisella dialla.
- Dially näkyy kaksi kuvaa, jotka on irrotettu videoituista tilanteista, joissa molemmissa kerrotaan jouluaaton televisiolähetysistäkin tuttua Lumiukko-tarinaa. Vasemmalla

tarina kerrotaan suomalaisella viittomakielellä ja oikealla suomen kielellä. Molemmissa kuvissa tarinankertoja käsittelee hetkeä, jossa tarinan päähenkilöt lumiukko ja poika istuvat autossa. Keskeinen tapa, jolla viittoja ilmaisee merkitystä 'istua', on käsillä tuotettu sanakirjaviittoma ISTUA. Puhuja käyttää samaan tarkoitukseen suomen puhuttua sananmuotoa "istuvat".

- Mutta jos katsomme tarkemmin, huomaamme jotain muutakin. Kumpikaan ei ainoastaan viito tai sano "istua", vaan samalla myös näyttää kehollaan, millaisesta istumisesta on kyse. Näyttämisen tavat ovat molemmilla erilaiset — ne eivät ole vahvojen konventioiden ohjaamia — mutta käytännössä molemmilla tarinankertojilla kehon asento, liikkeet ja suunta havainnollistavat heidän tulkintaansa istumistapahtumasta. Juuri tästä on kyse kehollisessa merkityksen näyttämisessä, ja juuri tämä ilmiö on tutkimuskohteemme viittomakielissä!

Dia 4: Käyttämämme aineistot ja menetelmät

- Tutkimuksemme perustuu joukkoon erilaisia aineistoja ja menetelmiä. Käytämme muun muassa laajoja viittomakieltä sisältäviä ja tietokone-luettavia multimediakorpuksia, liikekaappausteknologialla kerättyä tietoa kehon liikkeistä sekä viime aikoina myös aivosähkökäyrään eli EEG-mittauksiin perustuvaa aineistoa. Näitä aineistoja analysoimme sekä laskennallisilla että laadullisilla menetelmillä. Erilaisten aineistojen ja menetelmien käyttö auttaa meitä rakentamaan mahdollisimman monipuolisen ja yleistettävän kuvan siitä, miten merkityksiä tuotetaan ja miten niitä ymmärretään.
- Nostan seuraavaksi esiin ensin korpustutkimuksemme erään päätuloksen. Tämän jälkeen käsittelemme yhdessä liike- ja aivosähkökäyrämittausten keskeistä tulostamme.

Dia 5: Tuloksia — viittomakielten korpuks

- Yksi kiinnostavimmista havainnoistamme liittyy eri sukupolvien välisiin eroihin. Kun analysoimme viittomakielten korpusaineistoa, huomasimme, että vanhemmat, yli 50-vuotiaat viittojat käyttivät tarinoissaan kehollista näyttämistä huomattavasti enemmän kuin nuoremmat, alle 40-vuotiaat viittojat. Havainto oli hivenen yllättävä ja pakotti esittämään jatkokysymyksen: mistä tämä johtui? Teimme lisätyötä korpusaineistomme ja siihen yhdistettyjen taustatietojen parissa ja vähitellen huomiomme kiinnittyi viittojien koulutustaans ja kuurojen koulutuksessa vallinneisiin erilaisiin kielikäytänteisiin ja –ideologioihin.
- Viittomakielten koulutuksen historia ei ole helppoa historiaa, ja viittomakielten asema opetuksessa on vaihdellut paljon vuosikymmenten aikana. Eräs koulutuksellinen murroskohta oli 1970- ja 1980-lukujen vaihe. Sitä ennen viittomakielen käyttöä kouluissa rajoitettiin voimakkaasti, eivätkä monet kuurot saaneet lainkaan opetusta omassa äidinkielessään. 1980-luvulta lähtien tilanne alkoi muuttua. Käytännössä

viittomakielen asema opetuksessa vahvistui, mutta samalla ihanteeksi nousi hyvin neutraali ja konventionaalisiin yksiköihin perustuva viittominen.

- 70-luvun loppua edeltänyt, viittomakielen käytön kieltänyt koulutustapa ja –ideologia tarkoitti, että kieltä käytettiin koululuokkien ulkopuolella. Tämä mahdollisti merkitysten vapaamman rakentamisen erilaisten kehollisten resurssien avulla. Kun kielen käyttöä eivät ohjanneet opetuksen ylläpitämät ja vahvistamat normit, myös kehollinen näyttäminen oli tulkintamme mukaan toimiva tapa luoda merkityksiä ja tulla ymmärretyksi. Kehollisen näyttämisen suosio näkyy aineistomme vanhempien viittojen kielessä edelleen tänä päivänä.
- 80-luvun alun jälkeen opetuksen rooli kielen normittajana sitten lisääntyi. Keskittyminen konventionaaliseen käsien toimintaan normitti kielen käyttöä kuitenkin suuntaan, joka hylki kehollista näyttämistä ehkä jopa liian ekspressiivisenä kielen käytön strategiana — toisin sanoen kehollisen näyttämisen ei ajateltu olevan hyvään kielenkäyttöön kuuluva ilmiö. Aineistomme nuorempien viittojen kouluvuodet ajoittuvat 1980-luvun vaihteen jälkeiseen aikaan. Heidän kielessään kehollista näyttämistä kyllä esiintyy, mutta määrällisesti vähemmän kuin vanhemmalla sukupolvella.

Dia 6: Tuloksia — liikekaappaus ja aivotutkimus

- Entäpä sitten liikekaappaus- ja aivosähkökäyrädataan perustuvat mittauksemme? Näiltä osin päähavaintomme oli, että merkityksenrakentamistapojen väliset rajat eivät olekaan niin selviä kuin usein ajatellaan. Vahvasti vakiintuneet viittomat ja kieliopilliset rakenteet ja toisaalta vapaampi ja vaihtelevampi kehollinen näyttäminen eivät muodosta kahta erillistä luokkaa vaan eräänlaisen jatkumon.
- Näimme jatkumon liikekaappausaineistossa. Mitä enemmän viittojen ilmaukset sisälsivät kehollista merkityksen näyttämistä, sitä suuremmiksi ja nopeammiksi esimerkiksi pään ja ylävartalon liikkeet muuttuivat. Samalla käsien liikkeet pienenivät ja hidastuivat. Muutokset eivät tapahtuneet hyppäyksinä kategoriasta toiseen, vaan vähitellen.
- Samanlainen ilmiö näkyi myös aivotoiminnassa. EEG-mittauksissa havaitsimme, että kehollisen näyttämisen lisääntyminen ilmauksessa vaikutti siihen, miten kielellistä informaatiota käsiteltiin aivoissa. Erityisen kiinnostavaa oli se, että kuuroilla äidinkielisillä viittojilla kehollisen näyttämisen lisääntyminen näytti helpottavan tietynlaista merkityksen prosessointia. Toisin sanoen aivot tarvitsivat vähemmän tiettyjä resursseja käsitelläkseen viestin merkitystä, mitä vahvempaa kehollinen näyttäminen oli. Muutos eteni tässäkin tapauksessa asteittaisesti, ilman selvää rajaa.
- On kuitenkin tärkeä huomauttaa, että aivojen toiminnassa tapahtuu monia asioita yhtä aikaa. Lisäksi kaikki tuloksemme eivät olleet täysin samanlaisia eri viittojaryhmissä. Esimerkiksi kuulevilla äidinkielisillä viittojilla ilmiö oli osittain erilainen, ja tätä

tutkimme parhaillaan lisää. Tällä hetkellä näyttää mahdolliselta, että erilaiset kieliympäristöt voivat vaikuttaa myös siihen, miten viitottua kieltä käsitellään aivoissa.

Dia 7: Kehollisen näyttämisen jatkumo viittomakielessä

- Jatkan vielä hieman edellä kuvaamani jatkumoajatuksen avaamista, koska juuri tässä tutkimuksemme alkaa selvimmin haastaa vakiintuneita käsityksiä kielestä.
- Dialla näkyvä kuva havainnollistaa jatkumon perusideaa. Vasemmassa laidassa on suomalaisen viittomakielen viittoma, joka merkitsee 'huutamista'. Viittoma on tuotettu neutraalissa sanakirjamuodossaan ilman erityistä kehon lisätoimintaa. Oikealle siirryttäessä kehon rooli viittoman tuotossa lisääntyy. Samalla ilmaisu alkaa kertoa paitsi huutamisesta myös esimerkiksi siitä, millä tavalla huudetaan, kenelle huudetaan tai millainen huutaja on kyseessä. Lopulta merkitys 'huutaa' voidaan välittää lähes kokonaan itse toimintaa näyttämällä, mikä on tilanne aivan oikeanpuoleisimmassa kuvassa. Keskeinen havaintomme on, ettei näiden ääripäiden välillä näytä olevan selvää rajaa.
- Juuri tässä kohtaa tutkimuksestamme tulee kielitieteellisesti erityisen kiinnostavaa. On nimittäin niin, että vasemman laidan kuva on perinteisesti yhdistetty paitsi tutkimuksessa myös yleisemmin "oikeaksi" kieleksi. Oikean laidan kuvassa näkyvää ilmausta on taas perinteisesti nimitetty pantomiimiksi tai koko kehon eleeksi. Jos nyt ajattelemme asiaa tästä näkökulmasta pidemmälle, niin dialla näkyvä jatkumo tarkoittaa yht' äkkiä sitä, että "ele" yhdistyy "kieleen" ilman tarkkaa rajaa.
- Perinteisessä ajattelussa kieli ja ele on yleensä nähty kahtena erillisenä ilmiönä. Meidän tuloksemme viittaavat kuitenkin siihen, että kyse ei lopulta olekaan kahdesta erillisestä ilmiöstä, vaan yhdestä laajemmasta merkityksen rakentamisen järjestelmästä, jolla on yhteys kaikkeen muuhun toimintaamme ja jossa myös keholla on keskeinen rooli.

Dia 8: Kielikäsitykset, kielentutkimus, yhteiskunta

- Löytämämme jatkumo ja laajemmin viittomakielet ovat lopulta portti kielikäsitystemme kriittiselle tarkastelulle. Haluankin vielä lopuksi käyttää hetken sen kysymyksen pohdinnalle, mitä tutkimuksemme kertoo kielestä yleisemmin.
- Tutkimuksemme perusteella kieli ilmiönä näyttäytyy laajana ja monimuotoisena oliona, jossa on paikoin selvästi tunnistettavia yksiköitä ja rakenteita, mutta niiden rinnalla myös esimerkiksi kehollisia, elellisiä ja tilanteesta riippuvia merkityksen rakentamisen tapoja. Viittomakielten näkökulmasta on lisäksi selvää, että kieli ei ole millään tavalla sidottua pelkkään äänellisyyteen.
- Usein kielestä kuitenkin puhutaan järjestelmänä, joka koostuu ainoastaan selvästi määritellyistä yksiköistä ja niiden käyttöä ohjaavista vahvoista säännöistä. Tuttua on myös se, että kieli-ilmiö samastetaan puheeksi. Tämä näkökulma on kuitenkin liian

rajallinen. Se sulkee esimerkiksi kaikenlaisilla eleillä tuotetut merkitykset kielen ulkopuolelle. Näkökulma on aiheuttanut myös sen, että viittomakieltenkin asemaa kielinä on historian aikana jouduttu toistuvasti perustelemaan.

- Kysymys siitä, mitä pidämme kielenä ei ole vain teoreettinen kysymys. Se on myös yhteiskunnallinen kysymys. Tämä tarkoittaa, että käsityksemme kielen olemuksesta vaikuttaa siihen, miten ihmisiä kohdataan ja kohdellaan yhteiskunnassa. Emme välttämättä kiinnitä huomiota vaikutuksiin arjessamme, mutta pienellä keskittymisellä esimerkkejä on helppo löytää. Yksi koskee kuuroja lapsia: tänä päivänä käsitys siitä, mitä "oikea kieli" on, vaikuttaa edelleen merkittävästi siihen, millaisia mahdollisuuksia esimerkiksi kuuleville vanhemmille syntyvällä kuurolla lapsella on päästä osaksi viittomakielen kehitystä tukevaa ympäristöä. Jos yhteiskunnan rakenteet — ja paikoin jopa tutkimus — ylikorostavat puheen merkitystä, tie on usein pitkä ja kivinen.
- Hyvä yleisö! Viittomakielet ja niiden tutkimus paljastavat kielikäsityksistämme joukon merkittäviä vinoumia. Näiden vinoumien oikaisun näen positiivisena haasteena tulevaisuudelle!

Dia 9: Kirjallisuutta

- Tässä nopeasti vilautettuna kirjallisuutta, johon tämän esityksen sisältö on pohjannut...

Dia 10: [Lopuksi]

- ...ja tässä yhteystiedot, joiden kautta muun muassa nämä diat voi itselleen pyytää.
- Kiitos mielenkiinnostanne!